

Artikel: Wolkenkrabbers in kranten- en tijdschriftartikelen: De opinie van de Nederlandse geschreven media over hoogbouw in New York, 1890-1913

Auteur: Henk Binnekamp

Verschenen in *Skript Historisch Tijdschrift*, jaargang 44.2, 32-43.

© 2022 Stichting Skript Historisch Tijdschrift, Amsterdam

ISSN 0165-7518

Article: This essay discusses how the Dutch written media reported about New York's skyscrapers in the period of 1890-1913. How the media wrote on this topic is examined by this article on the basis of newspaper and magazine articles. The inquiry is complemented by research based on secondary literature. The Dutch media reports on skyscrapers were often negative or ambivalent about skyscrapers because of their suspicious relationship with the modern United States. This can be explained through a Dutch fear of modernity, something that was also clearly visible in America. Articles with a negative or ambivalent tone were wary of anything that could be interpreted as modern.

Skript Historisch Tijdschrift is een wetenschappelijk blad dat viermaal per jaar verschijnt. De redactie, bestaande uit studenten en pas afgestudeerden, wil bijdragen aan actuele historische debatten, en biedt getalenteerde studenten de kans om hun werk aan een breder publiek te presenteren.

Afbeelding 1: De constructie van het tegenwoordig met billboards met de Times Building in 1903. Bron: Library of Congress

WOLKENKRABBERS IN KRANTEN- EN TIJDSCHRIFTARTIKELN

DE OPINIE VAN DE NEDERLANDSE GESCHREVEN MEDIA OVER HOOGBOUW IN NEW YORK, 1890-1913

Henk Binnekamp

Alom bekende New Yorkse wolkenkrabbers als het Woolworth en het Flatiron Building worden vandaag de dag als typisch New Yorks gezien. De Nederlandse geschreven media uitten begin twintigste eeuw juist een zeer gecompliceerdere mening met betrekking tot deze Amerikaanse bouwwerken. Waar deze eerste wolkenkrabbers van Manhattan nu voor lief worden genomen, was er tijdens hun ontstaan onder andere felle kritiek vanuit 'onze' media.

INLEIDING

'Dit is bijna de Hemel, niet waar?' vroeg de sultan van Soeloe zich af toen hij tijdens een rondleiding in New York anno 1910 zich op de 25e verdieping van het gebouw van de *Daily Mail* bevond.¹ De vroege wolkenkrabbers van New York zijn de moeite waard voor onderzoek, omdat ze via kranten- en tijdschriftartikelen de mogelijkheid geven te analyseren hoe de Nederlandse geschreven media deze destijds gloednieuwe Amerikaanse bouwstijl ontvingen. Vanaf 1890 werden de wolkenkrabbers in New York hoger en begonnen ze de aandacht van de Neder-

landse geschreven media te trekken. In 1913 opende het Woolworth Building zijn deuren, dat tot de opening van 40 Wall Street in 1930 het hoogste gebouw in New York bleef. In 1916 werd ook de *Zoning Resolution* leven in geblazen en kwam er een einde aan het tijdperk van onbeperkte groei van megalomane bouwsels.

De historiografie met betrekking tot onderzoek dat uitsluitend gericht is op kranten en tijdschriften uit die tijd laat te wensen over. Op één onderzoek na, gericht op de wolkenkrabber in de Franse pers, richt geen enkel ander onderzoek

zich volledig of grotendeels op dit soort bronnen.² De wolkenkrabber is tegenwoordig in veel steden over de hele wereld te zien en zou daarom beter onderzocht moeten worden, zodat er parallellen getrokken kunnen worden tussen kritiek uit het verleden en het heden. In Londen was er felle tegenstand tegen hoogbouw als The Shard, terwijl dichterbij huis kritiek geuit wordt op de geplande wolkenkrabbers in de Amsterdamse Sluisbuurt.³ Bovendien hebben wolkenkrabbers een psychologische invloed op mensen. Een analyse van de aard van de kritiek op hoogbouw in New York van ruim een eeuw geleden kan de discussie over de voor- en nadelen van hoogbouw in onder andere Europese steden verrijken.

De bronnen voor dit onderzoek zijn afkomstig uit de digitale databases van Delpher en de Technische Universiteit Delft. Via de website van de Technische Universiteit Delft heb ik de volgende tijdschriften doorzocht: *Architectura*, *Bouwkundig Tijdschrift*, *Bouwkundig Weekblad*, *De Opmerker* en *Vademecum der Bouwvakken*. Via Delpher ben ik een breed scala aan kranten tegengekomen die over wolkenkrabbers schreven. Het *Algemeen Handelsblad*, een van oudsher liberale krant, is koploper wat het aantallen artikelen betreft. Ook zijn er zeer veel koloniale kranten die in deze bouwsels geïnteresseerd zijn, zoals *De Locomotief*, het *Soerabaijasch Handelsblad*, het *Bataviaasch Nieuwsblad*, *De Sumatra Post* en de *Java-Bode*. Ook lokale kranten deelden deze interesse, waaronder de *Arnhemse Courant*, de *Nieuwe Veendammer Courant* en de *Provinciale Drentsche en Asser Courant*. Een groot aantal kranten had een katholieke stempel en *Het Volk* was een nadrukkelijk socialistisch dagblad. Het mag geconcludeerd worden dat de interesse in wolkenkrabbers niet eenduidig bij een bepaalde groep kranten gelegd kan worden, al is het grote aandeel van koloniale kranten opvallend. Tegenwoor-

dig zijn er nog maar een aantal historische plekken in New York die verwijzen naar het maritieme verleden, maar rond 1900 was de haven van New York alom bekend in de Nederlandse koloniën.

De interesse van de Nederlandse geschreven media in hoogbouw is onderdeel van een grotere fascinatie voor Amerika, daar dit land als referentiecultuur gebruikt werd. Een referentiecultuur bestaat uit ideeën, waarden, gebeurtenissen en gebruiken die door mensen automatisch gekoppeld worden aan een specifieke natie of cultuur.⁴ De Verenigde Staten waren voor Nederlanders in de vroege twintigste eeuw bij uitstek het symbool voor het modernisme, en hoogbouw stond centraal in deze beeldvorming.

DE GEBOORTE VAN DE WOLKENKRABBER

Jarenlang is de honderd meter hoge toren van de Trinity Church (1846) het hoogste gebouw van New York geweest.⁵ Vanaf 1890 werden er ook zeer grote hotels gebouwd, zoals het Waldorf (1893) en het Astoria (1897). De Amerikaanse gebouwen werden vóór de burgeroorlog al hoger, maar aangezien het maar een aantal verdiepingen betrof, trok dit destijds niet de aandacht van de media.⁶

Manhattan had economisch veel baat bij de *National Bank Act* van 1863, die ervoor zorgde dat deze stad het centrum werd voor betalingen en reservemunten, met een aanzienlijke instroom aan geld, goud en zilver tot gevolg. De trans-Atlantische telegraafkabel uit 1866 verbond Noord-Amerika met Europa en zorgde voor een aanvullende versterking van de beurs. De economische elite van New York was uitzonderlijk, met een groot aantal bankiers, specialisten en entrepreneurs. Deze elite was anders dan in bijvoorbeeld Boston, omdat in New York steeds nieuwe mensen door immigratie binnenkwamen en familie- en zakenbanden zodoende slecht in stand werden gehouden. Hierdoor ontsproten er telkens nieuwe bedrijven. Door een gebrek

"HOOGTE GEEFT DE UNIEKE SENSATIE VAN BOVEN DE REST VAN DE WERELD STAAN"

aan stabiliteit en samenhang in de New Yorkse elite probeerden zij zich materieel uit te drukken in overvloedig gedecoreerde privéwoningen en commerciële constructies. De hoge bouwwerken van kranten- en verzekeringsmaatschappijen moeten dan ook gezien worden als een poging van de nieuwe elite van Manhattan om hun macht uit te drukken.⁷

Technologische vooruitgang maakte het voor architecten mogelijk om alsmaar hoger de lucht in te bouwen. Staal werd meer en meer toegepast omdat dit materiaal sterker en elastischer was dan metselwerk. Tussen 1890 en 1900 werd dit skelet in vrijwel elk hoog gebouw in New York toegepast, omdat dit de draagmuren verving die veel ruimte in beslag namen.⁸

In New York werden ondertussen ook de grondprijzen hoger vanwege de kapitalisatie van grondrente. Deze rente is gebaseerd op de populariteit van

een locatie.⁹ Bedrijven concentreerden zich voornamelijk in Lower Manhattan en langs Broadway, omdat het handig was voor zakenmannen om dicht bij elkaar te werken. In hun ogen was tijd van levensbelang.¹⁰ Projectontwikkelaars probeerden zo veel mogelijk bedrijven letterlijk onder één dak te krijgen. Vervolgens de meeste wolkenkrabbers van voor de Tweede Wereldoorlog kunnen economisch gerechtvaardigd worden. Zij brachten meer geld op dan de bouw gekost had en stimuleerden de economische groei.¹¹

PSYCHOLOGISCHE INVLOED VAN HOOGBOUW

De psychologische invloed van hoogbouw moet niet onderschat worden. Een wolkenkrabber kan uiteraard angst bij mensen inboezemen doordat de omvang van een onmenselijke schaal is. Een individu wordt als het ware 'gereduceerd tot insect'

tachtige betekenisloosheid in het aanzicht van zo'n massa.'¹² Sinds mensenheugenis bouwen we al in de hoogte en dit werd ervaren als risicovol en eng. Volkeren in de oudheid werden hierbij gedreven door de wens om de lucht te veroveren middels een door mensenhanden gemaakt object. Hoogte geeft de unieke sensatie van boven de rest van de wereld staan.¹³ Daar komt bij dat mensen altijd op een hoge plek willen verblijven vanwege veiligheid én de behoefte een zichtbaar teken op het land achter te laten. In de antieke oudheid stond verticaliteit voor een geordende ruimte en dit is door de tijden heen onveranderd gebleven. Dit kan men al waarnemen bij kinderen die met blokken een toren bouwen. Het bekendste voorbeeld van de race naar de hemel is die van de Babyloniërs met hun Toren van Babel.¹⁴

Een terugkerend thema is het benoemen van religieuze bouwwerken zoals de Toren van Babel. New York wordt in een artikel uit 1906 de koploper qua aantal wolkenkrabbers genoemd, waarmee de oude Babyloniërs in de schaduw worden gezet.¹⁵ Soms wordt het op een subtiel manier gebracht, zoals in een artikel uit 1891 dat een geplande wolkenkrabber een gevaarte van 26 verdiepingen noemt,

waarbij mogelijk 'spraakverwarring' roet in het eten zou kunnen gooien.¹⁶ In een artikel uit 1911 vraagt een journalist zich af waarom er zulke 'torens van Babel' nodig zijn, aangezien er nog genoeg grond op de wereld beschikbaar is.¹⁷ Door vergelijkingen te trekken met de Toren van Babel, presenteren de schrijvers van deze artikelen de wolkenkrabbers als symbolen voor de zondige ijdelheid van de mens. De geschreven media benoemen eveneens kerktorens in hun berichtgeving. De vergelijkingen met de toren van Babel laten kritiek op menselijke hoogmoed zien, terwijl kerktorens gebruikt worden om simpelweg de overtreffende hoogte van wolkenkrabbers mee aan te duiden, alsook om maatschappijkritiek te leveren. Een artikel uit 1900 zegt dat 'de kerktorens in het niet zijn gezonken'.¹⁸ In een artikel uit 1896/1897 wordt geschreven dat de toren van de Trinity Church vroeger de hoogste van de stad was, terwijl de daken van wolkenkrabbers nu boven deze spits uitsteken.¹⁹ Een artikel uit 1897 waarschuwt dat een of andere Yankee (iemand uit New York of een Amerikaan in het algemeen) het wel eens in zijn hoofd zou kunnen halen om vanaf een hoger naastgelegen gebouw de toren van de Trinity Church te bespuwen. De journalist beschuldigt de

wolkenkrabbers indirect van godslastering.²⁰ Nu staat de Trinity Church 'verbluft en versuft' tussen de wolkenkrabbers en kijken de mensen in deze gebouwen vol medelijden neer op de kerk, meldt een ander artikel uit 1906.²¹ Al deze kritiek wordt geuit door een allegaartje van tijdschriften en kranten, al heeft *Het Vaderland* een krachtige katholieke stem-pel.

De wolkenkrabbers van New York vallen voornamelijk op vanwege hun aantallen. Deze waren van 1890 tot 1913 geconcentreerd in Lower Manhattan en langs Broadway. Het naderen van New York met de boot veroorzaakte verwondering en verbazing. In 1907 omschrijft een journalist de stad tijdens het naderen vanaf zee. 'Groote steenen massa's staan tusschen miniatuurhuizen, als brokken ruïnes in een door ramp of brand geteisterde plaats.' Volgens hem missen ze het pittoreske en rustieke.²² Een ander noemt het binnenvaren van New York onvergetelijk, zelfs niet 'de meest volmaakte menschenfantasie kan zich een visie scheppen van het gezicht (...) bij het binnenvaren harer haven.' Vervolgens noemt dit artikel uit 1909 dat de hoogte en de laagte van de huizenmassa zorgen voor een 'gebroken lijn van angstwekkende grilligheid'.²³ Dit

geeft de wispelturigheid aan emoties goed weer. De journalist van een artikel uit 1913 omschrijft de eerste indruk vanaf het water als 'een eigenaardige horizonlijn van (...) torenhuizen in allerlei stijlen en bouwtranten', alsook dat het binnenvaren van New York op een zonnige dag indrukken en emoties losmaakt die niet te omschrijven zijn. 'Grootsch en onbeschrijfelijk wonderbaar is dit eerste gezicht op New-York'.²⁴ Een artikel uit 1910 beschrijft een soortgelijke ervaring. De journalist noemt het een poëtische stad vanwege de 'hemellooze luchtkrabbers en torens, half in een wazigen nevel versmel-tend en toch zoo heerlijk bestraald door de vroolijke voorjaarszon!'²⁵

Krantenberichten zijn wispelturig over de hoogbouw op Manhattan. Zo wordt in een artikel uit 1899 de toen nog veel voorkomende laagbouw in New York gewaardeerd, maar werden wolkenkrabbers 'foei-leelijke torens' genoemd.²⁶ Een ander prijst de in Korintische stijl opgetrokken gevel van de eerste drie etages van een wolkenkrabber, maar bekritiseert vervolgens de overige verdiepingen die geen decoraties genieten.²⁷ Wolkenkrabbers worden zelfs 'een droevig getuigenis van een totaal gemis aan schoonheidsgevoel' genoemd. Reden voor deze kritiek

uit 1901 was dat de wolkenkrabbers esthetisch gezien geen aansluiting hadden op de aangrenzende lagere bebouwing.²⁸

Ook de hoogte van deze New Yorkse bouwwerken leidde tot felle kritiek. Bewoners maakten zich vanaf 1880 al druk om te smalle straten waar de lucht niet kon circuleren en voetgangers gevolglijk ziektes konden oplopen, om nog maar niet te spreken van het gebrek aan zonlicht op het straatniveau. In 1916 zou dit pas veranderen dankzij de eerste zone-ringswet die het bekende trapsgewijze wolkenkrabberontwerp tot resultaat had. Een aantal artikelen benoemt de effecten die wolkenkrabbers uitoefenen op hun directe omgeving. Alle bronnen uit deze paragraaf zijn na 1905 geschreven, vermoedelijk omdat de fysieke gevolgen van wolkenkrabbers pas merkbaar werden naarmate deze de hoogte in groeiden. Een artikel uit 1907 constateert dat New York alleen nog maar de grond in kan groeien: 'Tusschen die gebouwen, als rotsen, worden de straten zonlooze, kille ravijnen, waar telkens voor een groot deel van het jaar kunstlicht het zonlicht vervangt. En nu gaat het nog erger worden.'²⁹ Een artikel uit 1906 voltooit het deprimerende beeld en schrijft: 'De frischheid van het leven gaat grootendeels verloren.'³⁰

LAND VAN DE TOEKOMST EN MODERNITEIT

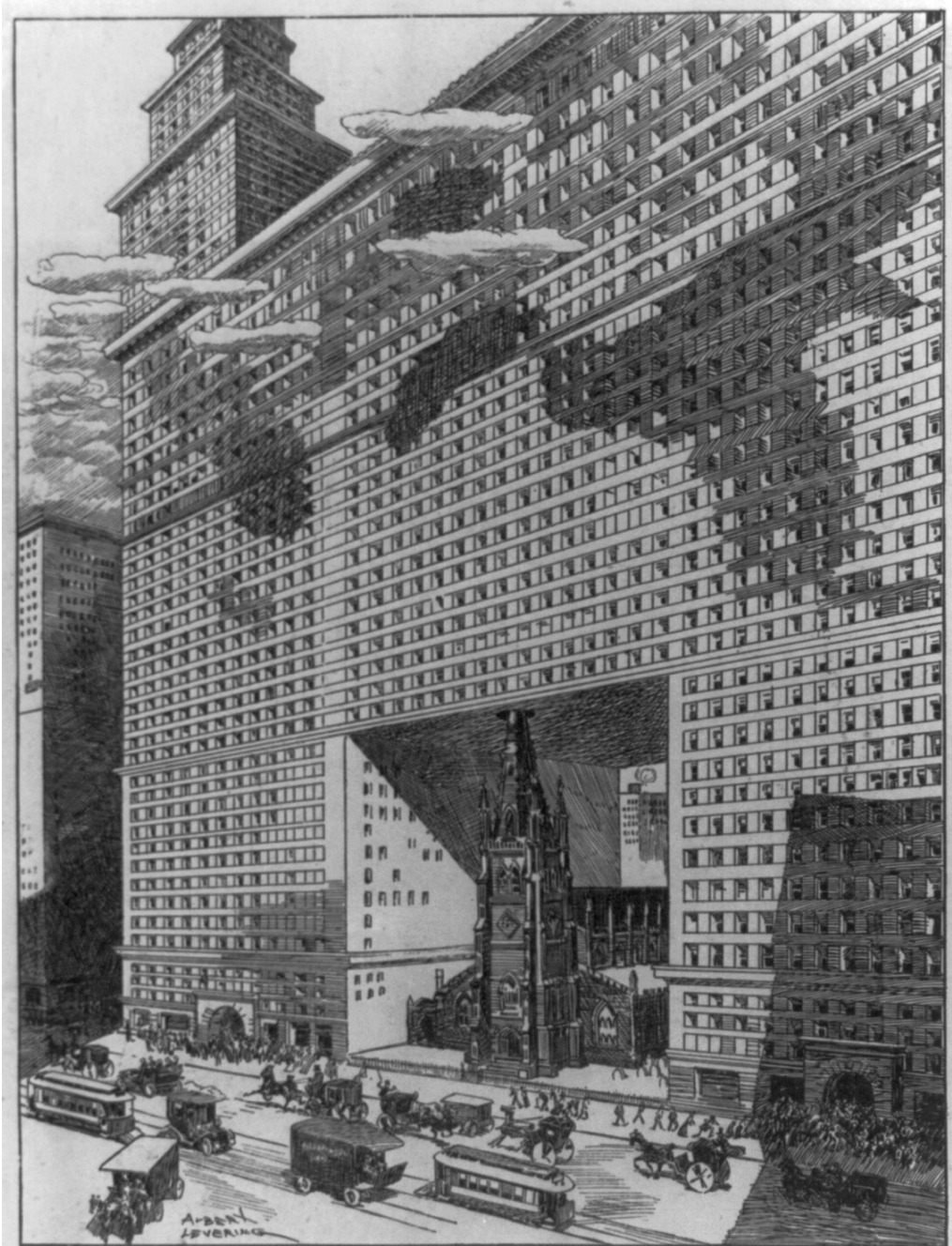
Het is opvallend dat krantenartikelen met betrekking tot moderniteit grotendeels voorin de krant werden geplaatst. Dit geeft aan dat als journalisten (onbewust) over moderniteit spraken, los van hun morele oordeel over deze kwestie, kranten deze artikelen gewichtiger vonden. Het is opmerkelijk dat Nederland als kleine Europese natie zich überhaupt interesseerde in bouwwerken van een voormalige kolonie van destijds al ruim twee eeuwen geleden. Dit heeft alles te maken met de fascinatie voor deze typisch Amerikaanse moderniteit. Het woord *modernisering* werd echter nooit letterlijk in de geschreven media vermeld, maar tussen de regels

door komt het zeker aan bod. De Verenigde Staten en moderniteit werden als één en hetzelfde gezien.

Dit fenomeen begon vroeg in de twintigste eeuw, toen de Amerikaanse cultuur naar Europa werd overgebracht door media en nieuwe technologieën. Deze cultuur werd overgebracht door media en nieuwe technologieën.³¹ Hierdoor ontstond het idee dat alle moderne veranderingen, waaronder politieke, economische en culturele, uit Amerika afkomstig waren. Door naar de Verenigde Staten te kijken dachten Europeanen hun eigen toekomst te kunnen voorspellen en maakten ze Amerika de zondebok voor alle problemen in Europa.³²

Moderniteit en de angst voor alles wat bij deze term kwam kijken riep ook een nieuw begrip het leven in, namelijk het anti-americanisme. Deze term is opmerkelijk omdat er geen overeenkomstige term bestaat met betrekking tot andere landen.³³ Toen Amerika net ontdekt was, vonden de Europese kolonisten een continent dat technologisch achterliep en in hun ogen spiritueel minderwaardig was. Dit kwam volgens de Europeanen in de zeventiende en achttiende eeuw door het land zelf, dat door het extreme klimaat mensen ter wereld had gebracht die zich niet volledig konden ontwikkelen en dus minderwaardig waren. Dit rechtvaardigde volgens hen dan ook de kolonisatie van het continent.³⁴

Het kapitalisme is onlosmakelijk met de Verenigde Staten verbonden en veel bronnen leveren kritiek op deze typisch Amerikaanse mentaliteit waarbinnen het enkel en alleen draait om geld verdienen. De New Yorkse wolkenkrabbers werden gezien als uitingen van dit kapitalistische gedachtegoed en kregen daarom kritiek te verduren van de Nederlandse pers. Met de uitbreiding van verschillende grote Amerikaanse bedrijven naar Europa kwam Amerika voor veel Europeanen dichterbij huis en raakten meer mensen geïnteresseerd in het land. Om-

THE FUTURE OF TRINITY CHURCH.

Afbeelding 2: Een komische draai aan een voor velen angstig toekomstbeeld van Manhattan. Bron: LOC's Public Domain Archive

dat de Verenigde Staten in Europa zichtbaarder werden, kwam er ook meer kritiek, voornamelijk geuit door de elite.³⁵ In Amerika werden consumeren en je rijkdom laten zien tegen het einde van de negentiende eeuw belangrijke waarden voor degenen die financieel succes genoten. De Europese elite was bang voor de culturele en spirituele leegte die deze kapitalistische mentaliteit met zich meebracht.³⁶

Kranten fungeerden hierin als doorgeefluiken van het anti-americanisme van de elite naar de 'gewone' Europeanen. Zij waren sterke opiniemakers en creëerden allerlei denkbeelden over de Verenigde Staten. Deze opinies zeggen meer over de mensen die verantwoordelijk waren voor de geschreven media dan over het werkelijke Amerika. Kranten en hun tot de culturele elite behorende journalisten waren op deze manier bezig met het creëren van een eigen identiteit door zich af te zetten tegen de Verenigde Staten. Toch werden er ook veel artikelen met een meer genuanceerde toon geschreven. Journalisten schreven voor een breed publiek en matigden hierdoor vaak hun toon.³⁷

In een aantal artikelen komt de fascinatie voor moderniteit sterk tot uiting. Soms laat een journalist enerzijds bewondering voor Amerika doorschemeren, om vervolgens een regel later vol afschuw over ditzelfde land te spreken. Een artikel uit 1897 prijst bijvoorbeeld de grote hotels van New York vanwege de technische snufjes (liften et cetera) en noemt Amerika het kind dat zijn vader, Europa, naar de achtergrond heeft verdrongen. De journalist zegt vervolgens vol afgrijzen dat Amerikanen zo dol zijn op geld, dat de lijken van miljonairs nog uit hun kisten worden gestolen voor losgeld.³⁸ Een artikel uit 1907 zegt dat je in New York moet zijn, als je hoog wilt wonen. De journalist vertelt dat hij niet de kans kreeg een wolkenkrabber te bewonderen, omdat hij direct door een 'kilometervretende Yankee' ondersteboven werd gelopen en vervol-

**"'INDERDAAD, 'T IS
AMERIKAANSCH!'
AMERIKANEN WORDEN
SIMPELWEG VOOR GEK
VERKLAARD"**

gens 'kannibaals' geduwd en geschopt werd. Het contrast tussen rijkdom en armoede vindt hij vreselijk en hij walgt van de omroeper van de bus waarmee hij door New York werd rondgeleid. Deze vond namelijk alles 'the best' en 'the richest'. De journalist vond vervolgens de gebouwen die hij eindelijk duidelijk kon aanschouwen alsof hij in een droom was beland, om vervolgens te stellen dat het simpelweg als immigrant naar Amerika komen om geld te verdienen een utopie is, 'arme verblinde stakkers'.³⁹ Dit artikel toont waardering voor de wolkenkrabber en tegelijkertijd een felle afgunst voor de Amerikaan zelf.

Zo nu en dan staan er fictieve verhalen in kranten, zoals één uit 1900 over Gilbert Strong die op de zeventiende verdieping woont. De journalist geeft door middel van dit verhaal voornamelijk kritiek op de Amerikaanse gang van zaken betreffende woningbouw, aangezien Strong bouwspeculanten de schuld geeft van een ontstane brand, terwijl hij goede huur betaalt. Strong redt eerst zijn buurvrouw om vervolgens samen het dak op te gaan. Strong roept dat hij de elektrische verlichting van de Brooklyn Bridge aange-naam vindt, terwijl zijn buurvrouw elektrisch licht het lelijkste vindt dat ze ooit gezien heeft. Ook schrikken ze van de hoogte, maar genieten ze tegelijkertijd van het uitzicht.⁴⁰ Dit verhaal laat duidelijk de ambivalente toon jegens moderniteit zien, aangezien er telkens twee opinies over één modern onderwerp worden geuit.

Ambivalentie komt in meerdere artikelen beknopt aan bod, meestal in twee à drie zinnen. Een artikel uit 1900 is in de openingszin zeer positief jegens Amerika: 'Aan grandiose denkbeelden zijn de Amerikanen overrijk en met name hun architecten construeeren bouwwerken, waarvan de uitvoering een onmogelijkheid schijnt.' Het artikel sluit echter af door te melden dat er enkel een 'krankzinnigengesticht' aan ontbreekt.⁴¹ Een an-

der omschrijft hoe Nederlandse vrouwen naar New York en Amerika kijken. Een 'Hollands conservatisme' weerhoudt Nederlandse dames ervan om de overtocht te maken. Er is er met name sprake van 'een angst voor de torenhuizen en nog veel meer voor den geest van de torenhuizen.' De journalist van dit zelfde artikel spreekt vervolgens vol lof over de Nieuwe Wereld die los gekomen is van de Europese tradities. Dit is een kritisch geluid jegens Europa, maar vervolgens merkt de journalist op dat Amerikanen lijden onder een gebrek aan 'poëzie van tradities'.⁴²

Weinig artikelen hebben een volledig positieve houding jegens moderniteit. Eén uit 1906 benoemt dat er in Nederland, net zoals in Amerika, grote kantoorgebouwen zouden moeten verrijzen en dat we naar Amerika moeten kijken voor hun inrichting. In New York zijn namelijk alle gebouwen voorzien van de meest moderne technologische snuffjes.⁴³ Deze journalist ziet in Amerika een voorbeeldfunctie. Een volkomen negatieve houding tegenover moderniteit komt ongeveer even vaak voor als een onverschillige houding. Een artikel uit 1907 betreffende het luxueuze én moderne warenhuis Siegel-Cooper geeft dit pessimisme duidelijk weer. De schrijver verbaast zich over het feit dat moeders hun kinderen kunnen achterlaten op de veertiende verdieping, zodat ze in alle rust kunnen winkelen. De kinderen worden op de begane grond genummerd, in de lift gestopt en vervolgens vermaakt in een schommelbak op het dak. Er wordt gezegd dat een normale winkelier dit moeilijk kan imiteren. Het artikel sluit af met de woorden: 'Inderdaad, 't is Amerikaansch!' Amerikanen worden simpelweg voor gek verklaard.⁴⁴

CONCLUSIE

Neutrale stukken komen meer voor in architectuurtijdschriften, puur en alleen vanwege hun focus op de technologische aspecten van deze gebouwen. De

kranten- en tijdschriftartikelen die een ambivalente toon uitdroegen waren (onbewust) angstig voor de moderniteit die zich in de Verenigde Staten ontwikkelde. Het wordt duidelijk dat de wolkenkrabbers geen geliefd bouwtype waren toen zij voor het eerst in het straatbeeld verschenen. De kritiek die veel Nederlandse journalisten uitten op de vroege wolkenkrabbers van New York zegt iets over hoe zij zichzelf én Nederland zagen. Zij vonden hun eigen cultuur smaakvoller als het op geld aankwam en over het algemeen genomen gematigder (en daarom beter) dan de Amerikaanse. Volgens deze journalisten was de Nederlandse cultuur beter, omdat de normen en waarden hier meer gericht waren op vroomheid en minder op schaamteloos geld verdienen en dit vervolgens tentoon te spreiden door onder andere het bouwen van monstrueuze wolkenkrabbers.

Er was een zekere angst onder journalisten voor moderne Amerikaanse normen en waarden. Recent gebouwde wolkenkrabbers in Manhattan, zoals de zogenaamde *super skinnies*, roepen vandaag de dag veel weerstand op omdat alleen de allerrijksten zich een appartement in deze reuzen kunnen veroorloven alsook vanwege esthetische motieven. De hedendaagse opinie over de 'klassieke' wolkenkrabbers van New York, denk bijvoorbeeld aan het Woolworth Building, is overwegend positief. Tussen 1890 en 1913 was dit niet het geval. Het lijkt er sterk op dat de Amerikaanse moderniteit in Nederland is ingeburgerd.

Henk Binnekamp rondde in 2021 de bachelor Geschiedenis af aan de Universiteit van Amsterdam. Zijn scriptiebegeleider, dr. Tim Verlaan, heeft zijn interesse in stedenbouw en architectuur verder aangewakkerd.

Noten:

1. 'Verbaasd', *Limburgsche Koerier*, 28-09-1910, 1.
2. P. Leitner, 'Inventing perspectives. New York's skyscrapers in the French illustrated press (1898–1912)', *Architectural histories* 4 (2016) afl. 1, 1-21.
3. R. Moore, 'Wasteful, damaging and outmoded. Is it time to stop building skyscrapers?', *The Guardian*, 11 juli 2020; 'Wasteful, damaging and outmoded: is it time to stop building skyscrapers?' | *Architecture | The Guardian* (20 april 2021); D. van Unen, 'Bewoners Zeeburgereiland naar Raad van State om Sluisbuurt', *Algemeen Dagblad*, 8 maart 2019. [Bewoners Zeeburgereiland naar Raad van State om Sluisbuurt | Amsterdam | AD.nl](#) (20 april 2021).
4. M. Wevers, *Consuming America. A data-driven analysis of the United States as a reference culture in Dutch public discourse on consumer goods, 1890-1990* (Enschede 2017) 29.
5. G. Lankevich, *New York City. A short history* (New York 2002), 14.
6. J. Korom, *The American skyscraper, 1850-1940. A celebration of height* (Boston 2008), 14.
7. M. Domosh, 'The symbolism of the skyscraper. Case studies of New York's first tall buildings', *Journal of urban history* 14:3 (1988) 321-345, aldaar 324-325.
8. S. Landau en C. Condit, *Rise of the New York skyscraper, 1865-1913* (New Haven 1999) 173.
9. P. Wendt, 'Theory of urban land values', *Land economics* 33:3 (1957) 228-240, aldaar 233-234.
10. R. Fogelson, *Downtown. Its rise and fall, 1880-1950* (New Haven en Londen 2001) 22.
11. D. McNeill, 'Skyscraper geography', *Progress in human geography* 29:1 (2005) 41-55, aldaar 42.
12. M. Parker, 'Vertical capitalism. Skyscrapers and organization', *Culture and organization* 21:21 (2015) 217-234, aldaar 219.
13. Korom, *The American skyscraper*, 15.
14. O. Maslovskaya en G. Ignatov, 'Conceptions of height and verticality in the history of skyscrapers and skylines', *E3S web of conferences* 33 (2018) 4-5.
15. Elias, 'Amerikaansche correspondentie', *Het Vaderland*, 23-07-1906, 5.
16. 'Hooge gebouwen', *Vademecum der Bouwvakken* 6 (1891) 202-203, aldaar 202.
17. 'Altijd hoger', *Vademecum der Bouwvakken* 26 (1911) 120.
18. 'NEW-YORK', *Bouwkundig Weekblad* 35 (1900) 370-372, aldaar 370.
19. 'Amerikaansche reuzengebouwen', *Katholieke Illustratie*, 30:49 (1896/1897) 391-392, aldaar 391.
20. 'Reuzengebouwen te New-York', *Java-Bode*, 03-04-1897, 9.
21. Elias, 'correspondentie', 5.
22. Cool, 'Torenhuizen', *Op de Hoogte* 4 (1907) 391-395, aldaar 395.
23. Van der Laan, 'Een Journalist als koksmaat naar Amerika. Iets over de Holland-Amerikalijs', *Provinciale Drentsche en Asser Courant*, 23-12-1909, 1.
24. 'Schetsen uit de Nieuwe Wereld', *De Zuidwillemsvaart*, 20-12-1913, 9.
25. IJzermans, 'Op reis naar Minnesota', *Het Centrum*, 11-04-1910, 5.
26. 'Een reisindruk van dr Kuiper', *Middelburgsche Courant*, 20-02-1899, 6.
27. 'Het nieuwe hoofd-postkantoor te New-York', *Nieuwe Tilburgsche Courant*, 25-09-1912, 5.
28. 'Hoog bouwen', *Architectura* 9 (1901) 221-223, 231-232, 252-254, aldaar 222.
29. 'New York onder den grond', *Bataviaasch Nieuwblad*, 07-02-1907, 10.
30. Elias, 'correspondentie', 5.
31. J. Verhoef, *Opzien tegen modernisering. Denkbeelden over Amerika en Nederlandse identiteit in het publieke debat over media, 1919-1989* (Utrecht 2017) 11.
32. E. Klautke, 'Anti-Americanism in twentieth-century Europe', *The historical journal*, 54:4 (2011) 1125-1139, aldaar 1125-1126.
33. J. Gienow-Hecht, 'Always blame the Americans. Anti-Americanism in Europe in the twentieth century', *The American historical review*, 111:4 (2006) 1067-1091, aldaar 1069.
34. B. Rubin en J. Rubin, *Hating America. A history* (Oxford 2004) 4-6.
35. R. Rydell en R. Kroes, *Buffalo Bill in Bologna. The Americanization of the world, 1869-1922* (Chicago 2005) 14-15 en 45-46.
36. D. Ellwood, 'A 'reference culture' that divides. America and the politics of change in the West from Nietzsche to soft power', *International journal for history, culture and modernity*, 3:3 (2015) 35-52, aldaar 37.
37. Verhoef, *Opzien tegen modernisering*, 6, 13-14.
38. 'Amerikaansche toestanden', *Algemeen Handelsblad*, 21-11-1897, 1.
39. 'Over Amerikanen, negers, en nog wat', *De Maasbode*, 01-09-1907, 5.
40. 'Op het dak', *Bataviaasch Nieuwblad*, 23-03-1904, 10-11.
41. 'Een reuzengebouw', *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 17-08-1900, 7.
42. 'Spiegel der ijdelheid', *De Nieuwe Courant*, 05-01-1913, 5-6.
43. 'De inrichting van groote kantoorgebouwen in Amerika', *Architectura* 14 (1906) 374-375.
44. 'Amerikaansch', *Dagblad van Noord-Brabant*, 16-07-1907, 2.